

ЯКОВЛЄВА Г. О.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
трудового права Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ПРИРОДИ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті з'ясовано доктринальні підходи щодо розуміння поняття «соціальний ризик у праві соціального забезпечення», проаналізовано погляди науковців стосовно розуміння природи соціальних ризиків, причин їх виникнення, а також наслідків, які спричиняє настання соціальних ризиків. На підставі дослідженого матеріалу зроблено висновок про складну структуру природи соціальних ризиків у праві соціального забезпечення. Виділено та розкрито два рівня ознак, які характеризують соціальний ризик як категорію права соціального забезпечення. Надано власне визначення поняття «соціальний ризик у праві соціального забезпечення» у вузькому та широкому розумінні.

Ключові слова: соціальний ризик, соціальне забезпечення, соціально-забезпечувальні правовідносини, суб'єкт соціального забезпечення, юридичний факт.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток термінологічного апарату права соціального забезпечення обумовлюється та ускладнюється тим, що предметом правового регулювання досліджуваної галузі є такі правовідносини, які за своєю суттю важко піддаються формалізації. Право соціального забезпечення у зв'язку з тим, що має соціальну мету та спрямоване на забезпечення соціальної захищеності кожного, регулює відносини, які відображають безпосередню сутність життя людини з усією його складністю та багатогранністю, неоднозначністю та суб'єктивністю сприйняття відповідних подій та процесів. У цьому контексті однією із задач є все ж виокремити, розкрити та систематизувати, розробити загальний об'єктивний підхід до оцінки ключових категорій права соціального забезпечення, які виступають відправними точками у всьому нормативно-правовому регулюванні. Важливим поняттям у праві соціального забезпечення є поняття соціального ризику, науково-теоретична дискусія щодо якого продовжується. Не до кінця досліджені види соціальних ризиків та їх вплив на соціальну захищеність людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціальних ризиків в юридичній літературі розглядали такі вчені, як Н. Б. Болотіна, Н. А. Вігдорчик, М. І. Іншин, Н. О. Карпуніна, О. Л. Кучма, О. Є. Мачульська, О. В. Москаленко, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, С. М. Синчук, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, О. М. Ярошенко та ін. Проте, попри значну наукову увагу до дослідження наведеного питання на сьогодні дослідження категорії «соціаль-

ний ризик» є не системним, не розкритою залишається природа соціальних ризиків, не розроблено єдиного розуміння зазначеного поняття, що обумовлює актуальність проведення нашого дослідження.

Метою даної статті є з'ясування природи соціальних ризиків у праві соціального забезпечення, розкриття їх ознак та особливостей, розробка власного визначення поняття «соціальний ризик у праві соціального забезпечення».

Виклад основного матеріалу. Поняття ризику характеризується багатоаспектністю та вживається не лише у багатьох галузях права, а й є важливою категорією у різних галузях наукового знання. А.П. Горкін зазначає, що ризик – це міра очікуваної невдачі, можливості втрати певних цінностей або настання небажаних подій. З погляду суспільного буття, всі ризики є соціальними, проте виокремлюють суто соціальні ризики. Вони розглядаються як «міри очікуваного наслідку певного явища, настання якого пов'язано із вірогідністю втрати або обмеження економічної самостійності та соціального благополуччя людини» [1, с. 345]. У свою чергу, Н. П. Борецька наголошувала на тому, що їх пов'язують із небезпекою соціальних деформацій та диспропорцій у функціонуванні й розвитку людини, суспільства, держави [2, с. 100].

Аналізуючи думки авторів, слід зазначити, що поняття ризику семантично розуміється як міра потенційної небезпеки настання відповідних небажаних наслідків (у випадку соціального ризику – міра потенційної небезпеки настання небажаних наслідків, що пов'язані з обмеженням можливості людини

реалізувати свої права, задовольняти свої потреби, володіти базовим рівнем економічної самостійності та соціального благополуччя тощо). Проте, розглядаючи поняття соціального ризику у сфері права соціального забезпечення, відзначаємо видозміну його первинного значення: ризик розглядається не лише як певний негативний фактор, який ще не наступив, проте може наступити, а й зазначене поняття розуміють і як відповідну подію, процес, явище, які уже наступили та фактично обумовили настання негативних соціальних наслідків. Також погоджуємося з тим, що усі ризики, які можуть надалі вплинути на життєдіяльність людини та задоволення її потреб, є соціальними, проте з метою удосконалення нормативно-правового регулювання слід виділяти суто соціальні ризики, які є підставою для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин.

На сьогодні у науковій доктрині існує велика кількість авторських визначень поняття «соціальний ризик». Зокрема, С. О. Устинов вважає соціальним ризиком «визнані суспільством і законодавчо закріплені певні життєві події, які є підставами виникнення, зміни та припинення правовідносин у сфері соціального забезпечення, внаслідок яких особа, з незалежних від неї обставин, втрачає працездатність або засоби для існування та потребує соціального захисту відповідно до чинного законодавства» [3, с. 11]. О. Є. Мачульська вважає, що соціальний ризик найбільшою мірою загрожує найменшим працівникам та іншим наближеним до них за матеріальним статусом групам населення. Вона зазначає: «Соціальний ризик – це настання матеріальної незабезпеченості через втрату заробітку, доходу від трудової діяльності з економічних (безробіття), фізіологічних (старість, інвалідність, материнство) або демографічних (багатодітність) причин» [4, с. 10].

Не погоджуємося зі звуженням розуміння поняття соціального ризику, що запропонований О. Є. Мачульською, адже, на наш погляд, його зміст є набагато ширшим. Соціальні ризики не виникають лише у трудових відносинах та не обмежуються лише таким їх тлумаченням, як втрата заробітку. Втрата матеріального забезпечення є важливою ознакою, базисною, проте не єдиною, яка визначає дію соціального ризику. Соціальний ризик може обумовлювати втрату соціального статусу, соціальну неадаптованість, втрату засобів до існування (не виключно заробітної плати, і не лише у рамках трудових відносин). Крім того, перелік соціальних ризиків є невизначеним та невичерпним. Адже з розвитком суспільних відносин можуть з'являтися нові види соціальних ризиків. Поряд з тим, аналізуючи позицію С. О. Устинова, зауважуємо, що науковець виділяє у понятті соціального ризику декілька аспектів: розглядає його як своєрідний юридичний факт, який

обумовлює виникнення або зміну відносин щодо соціального забезпечення, а також як відповідні об'єктивні життєві події, які призводять до втрати особою засобів до існування. Автор наголошує на обов'язковій нормативній визначеності та закріпленості відповідного соціального ризику у законодавстві для того, щоб він міг стати підставою для надання особі соціального захисту.

В. Я. Бурак та П. Д. Пилипенко зауважують, що соціальний ризик розуміється як «соціально значима обставина об'єктивного характеру, з настанням якої громадяни (члени їхніх сімей) не здатні самостійно себе утримувати, а тому потребують додаткового матеріального захисту з боку держави» [5, с. 188]. І. В. Яковюк визначає соціальний ризик як вірогідну подію, яка наступила [6, с. 344]. З цього боку А. П. Альгін зазначає, що ризик є очікуваною небезпекою, а можливість його настання не завжди усвідомлюється. Тому небезпеку не слід ототожнювати із настанням конкретних негативних наслідків. При вивченні ризику необхідно також розмежовувати ситуації ризику і невизначені ситуації, «в останніх ймовірність настання результатів рішень, подій у принципі невстановлювана» [7, с. 19]. Виходячи з вищевказаного, не сам соціальний ризик, а лише його настання, виступає каталізатором соціального забезпечення, – наводить свій висновок О. С. Прийменко [8, с. 225].

Розмірковування над наведеними вище визначеннями науковців наводять на думку про те, що загалом соціальний ризик є подією, обставиною, фактором, які потенційно можуть наступити, у зв'язку з чим об'єктивно (незалежно від волі людини) спричинять соціально негативні наслідки у вигляді втрати засобів до існування, неможливості забезпечити себе та членів своєї сім'ї мінімально необхідним рівнем благ для задоволення потреб, втрату соціального статусу, неможливості повернення до попереднього рівня та способу життя без сторонньої допомоги та підтримки. Проте особливість соціального ризику як поняття права соціального забезпечення полягає у тому, що не його потенційна здатність наступити, а фактичне настання та спричинення негативної дії може розглядатися як підстава для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин. Також слід зауважити, що очевидним є те, що соціальні ризики можуть бути спричинені різними факторами та мати різну первинну природу свого походження (економічну, політичну, фізіологічну, демографічну тощо).

Існуюча багатоаспектність суспільних відносин, велика кількість факторів суспільного життя, які можуть негативно вплинути на стан матеріального забезпечення людини та на її соціалізацію, дозволяють виявляти різні ознаки соціальних ризиків, осо-

бливості їхньої природи, у зв'язку з чим наводяться різноманітні та обгрунтовані класифікації таких ризиків. З цього приводу С. М. Синчук визначає, що соціальні ризики характеризуються наявністю певних ознак: 1) мають виключно об'єктивний характер (настають незалежно від волі особи та не можуть бути усунені нею самостійно через зовнішні чинники, а не з будь-яких суб'єктивних причин); 2) обмежують (чи порушують) життєдіяльність людини та зумовлюють її соціальну незабезпеченість; 3) закріплені національним законодавством як обставини, внаслідок настання яких особа може потребувати допомоги держави чи суспільства; 4) є потенційно закономірними для кожної людини (обов'язково або, як правило, трапляються чи можуть трапитися за певних обставин) [9, с. 55–60].

Таким чином, розкриваючи природу соціального ризику як категорії права соціального забезпечення у її теоретичному значенні слід зазначити, що вона характеризується складною структурою. Структура природи соціального ризику як категорії права соціального забезпечення, на наш погляд, складається з дворівневої групи ознак, які дозволяють віднести відповідну життєву обставину, подію, процес до такої правової категорії, що нами досліджується. Відповідно, природа соціального ризику у праві соціального забезпечення розкривається за такими рівнями:

– ознаки, що характеризують первинну природу соціального ризику;

– ознаки, що характеризують вторинну (похідну) правову природу соціального ризику.

І лише встановлення ознак обох рівнів в сукупності дозволяє виділити соціальний ризик як категорію права соціального забезпечення.

Відповідно, до ознак, що характеризують первинну природу соціального ризику слід віднести: 1) походження: а) економічне (інфляція, зниження рівня життя населення та неможливість забезпечити себе мінімальним рівнем благ); б) демографічне (народження дітей); в) фізіологічне (досягнення похилого віку, стан здоров'я, тимчасова втрата працездатності у зв'язку з хворобою, вагітність та пологи тощо); г) політичне (політичні процеси, які призводять до вимушеної міграції населення та втрати засобів до існування тощо); д) професійне (нешасний випадок на виробництві) тощо; 2) об'єктивність виникнення – зазначені обставини, події, процеси виникають незалежно від волі особи, яка потрапляє під їхню дію, з відповідною закономірністю або вірогідністю з огляду на закони суспільного чи індивідуально людського розвитку; 3) складний характер впливу – наслідки, які спричиняються зазначеними подіями, обставинами, справляють негативний вплив на рівень матеріального забезпечення людини, обумовлюють втрату засобів до існування, до відтворення,

втрату соціального статусу, можливості гарантувати належний рівень життя собі і своїм близьким; 4) непереборність – наведені події та обставини та їхні негативні наслідки об'єктивно не можуть бути подолані особою самостійно за допомогою власних зусиль, попереднє становище, спосіб або мінімально необхідний рівень життя не можуть бути досягнуті без стороннього захисту, допомоги та підтримки;

До ознак, які характеризують вторинну (похідну) правову природу соціального ризику у галузі права соціального забезпечення, слід віднести: 1) закріплення їх у нормативно-правовому регулюванні та визнання соціальним ризиком; 2) їх фактичне настання та документальне підтвердження відповідних фактів, обставин чи подій, а також негативних наслідків, які вони спричинили; 3) їх розгляд як різновид юридичних фактів, з якими норми права пов'язують виникнення або зміну правовідносин щодо соціального забезпечення та виникнення у держави, уповноважених органів, підприємств, установ чи організацій, відповідно до компетенції чи правового статусу, які визначені відповідно до законодавства або договору обов'язку надати відповідний вид соціального забезпечення; 4) за вторинними правовими ознаками можна також виділяти страхові або не страхові соціальні ризики, традиційні або нетрадиційні соціальні ризики тощо.

Висновки. Таким чином, соціальний ризик у праві соціального забезпечення (вужке розуміння) – це закріплена у законодавстві складна життєва обставина різного походження (демографічного, фізіологічного, політичного, економічного тощо), яка має певну вірогідність наступити, у зв'язку з чим спричинити втрату людиною (дитиною, громадянином, іноземцем, особою без громадянства) або спільнотою людей засобів до існування, зниження можливості забезпечити себе та своїх близьких мінімально необхідним рівнем матеріальних та інших благ, необхідних для продовження життєдіяльності, необхідність соціальної адаптації та повернення до нормального способу життя без сторонньої допомоги, яка у разі її настання та документального підтвердження є підставою для отримання певного виду соціального забезпечення у визначеному законодавством порядку.

Поряд з тим, соціальний ризик у широкому розумінні – це існуюча незалежно від її нормативно-правового закріплення складна життєва обставина різного походження (демографічного, фізіологічного, політичного, економічного тощо), яка має певну вірогідність наступити, у зв'язку з чим спричинити втрату людиною (дитиною, громадянином, іноземцем, особою без громадянства) або спільнотою людей засобів до існування, зниження можливості забезпечити себе та своїх близьких мінімально необ-

хідним рівнем матеріальних та інших благ, необхідних для продовження життєдіяльності, необхідність соціальної адаптації та повернення до нормального способу життя без сторонньої допомоги.

Важливо розглядати поняття соціального ризику саме у широкому його розумінні з метою усвідомлення того, що не всі ті соціальні ризики, які мають певну вірогідність наступити або ж уже наступили, є підставою для отримання соціального забезпечен-

ня, оскільки не закріплені у законодавстві. Проте вони спричиняють такі ж негативні наслідки, як і ті, подолання яких гарантується системною заходів соціального забезпечення. Зазначений стан справ потребує подальшого розвитку та удосконалення правового регулювання, розробки нових нормативно-правових актів, ведення переліку соціальних ризиків, закріплення нових підстав та заходів соціального забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Социальная энциклопедия / за ред. А. П. Горкина и др. Москва : БРЭ, 2000. 438 с.
2. Борецька Н. П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми. Донецьк : Янтра, 2001. 351 с.
3. Устинов С. О. Зміст правовідносин у сфері соціального забезпечення в умовах ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Луганськ, 2011. 20 с.
4. Мачульська Е. Е. Право соціального забезпечення в умовах ринкової економіки: теорія і практика правового регулювання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2000. С. 10.
5. Право соціального забезпечення України : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / [П.Д. Пилипенко, В. Я.Бурак, С. М.Синчук та ін.]; за ред. П. Д. Пилипенка. 3-тє вид. переробл. і доповн. Київ : ІнЮре, 2010. 504 с.
6. Яковюк І. В. Правова політика держави в сфері соціального захисту. *Наукові записки. Серія «Право»*. Вип. 2. ч. 2. С. 342–346.
7. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни. Москва : Мысль, 1989. 188 с.
8. Приймаєнко О. С. Соціальні ризики в солідарній пенсійній системі України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки*. 2014. Вип. 4. Т. 1. С. 224–227.
9. Синчук С. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення. *Право України*. 2003. № 3. С. 55–60.

REFERENCES

1. Gorkin, A.P et al. (Eds.). (2000). Social'naja jenciklopedija. Moscow: BRE [in Russian].
2. Boretskaya, N.P. (2001). Sotsialnyi zakhyst naseleennia na suchasnomu etapi: stan i problemy. Donetsk: Yantra [in Ukrainian].
3. Ustinov, S.O. (2011). Zmist pravovidnosyn u sferi sotsialnoho zabezpechennia v umovakh rynkovoї ekonomiky. *Extended abstract of candidate's thesis*. Luhansk [in Ukrainian].
4. Machulska, E.E. (2000). Pravo social'nogo obespechenija v uslovijah rynochnoj jekonomiki: teorija i praktika pravovogo regulirovanija. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].
5. Pylypenko, P.D., Burak V. Ya., Synchuk, S.M. et al. (2010). Pravo sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy. Kyiv: InJure [in Ukrainian].
6. Yakoviuk, I.V. Pravova polityka derzhavy v sferi sotsialnoho zakhystu. *Naukovi zapysky. Serii «Pravo»*. Issue 2. part 2, 42–346 [in Ukrainian].
7. Algin, A.P. (1989). Risk i ego rol' v obshhestvennoj zhizni. Moscow: Mysl [in Russian].
8. Synchuk, S. (2003). Teoriia sotsialnoho ryzyku za pravom sotsialnoho zabezpechennia. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 3, 55–60 [in Ukrainian].

ЯКОВЛЕВА Г. А.,

к.ю.н., доцент кафедри трудового права

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

К ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ И ПРИРОДЫ РИСК В ПРАВЕ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

В статье определены доктринальные подходы к пониманию понятия «социальный риск в праве социального обеспечения», проанализированы подходы ученых относительно понимания природы социальных рисков, причин их возникновения, а также последствия, которые влекут наступления социальных рисков. На основании исследованного материала сделан вывод о сложной структуре природы социальных рисков в праве социального

обеспечения. Выделены и раскрыты два уровня признаков, характеризующих социальный риск как категорию права социального обеспечения. Предоставлено собственное определение понятия «социальный риск в праве социального обеспечения» в узком и широком смысле.

Ключевые слова: социальный риск, социальное обеспечение, социально-обеспечительные правоотношения, субъект социального обеспечения, юридический факт.

IAKOVLEVA G. O.,

PhD, associate professor of the Labour Law Department of Yaroslav Mudryi National Law University

THE DEFINITION OF THE CONCEPT AND NATURE OF SOCIAL RISKS IN THE SOCIAL SECURITY LAW

Problem setting. The formation and development of the nomenclature of social security law is condition of and is complicated by the fact, that the subject of legal regulation of the study area is such a legal relationship, which is inherently difficult to formalize. The right of social security, taking into account that it has a social purpose and is aimed at ensuring the social security of everyone, regulates relations that reflect the immediate essence of human life with all its complexity and diversity, ambiguity and subjectivity of perception of relevant events and processes.

Analysis of recent researches and publications. The question of social risks in the legal literature was considered by such scientists as N.B. Bolotina, N.A. Vidgorchuk, M.I. Inshyn, N.O. Karpunina, O.L. Kuchma, O.Ie. Machulska, O.V. Moskalenko, P.D. Pilipenko, S.M. Prilipko, S.M. Sinchuk, B.I. Stashkiva VB, O.V. Tishchenko, O.M. Yaroshenko and others.

Target of research is to clarify the nature of social risks in the social security law, to disclose their features and characteristics, to develop the definition of “social risk in the social security law.”

Article’s main body. The doctrinal approaches concerning understanding the concept of “social risk in the social security law” are clarified in the article. Scientists’ points of view on understanding the nature of social risks, the causes of their occurrence, as well as the consequences, that entail the onset of social risks, are analyzed. On the basis of the studied material the conclusion about the complex structure of the social risks’ nature in the social security law is made. Two levels of features, that characterize social risk as a category of social security law, are identified and disclosed. The definition of the concept of “social risk in the social security law” generally and properly is given.

Conclusions and prospects for the development. Thus, social risk in social security law (in a strict sense) – is a complex life circumstance of different origin (demographic, physiological, political, economic, etc.) fixed in the legislation, which has a certain probability to occur, and therefore cause the loss by a person (child, citizen, foreigner, stateless person) or by a community of means of livelihood, reducing the ability to provide themselves and their loved ones with the minimum necessary level of material and other benefits necessary for the continuation of life, the need for social adaptation and return to a normal lifestyle without assistance, which in case of its occurrence and documentary confirmation is the basis for obtaining a certain type of social security as prescribed by law.

Keywords: social risk, social security, social security legal relations, subject of social security, legal fact.